

УДК 94(477) 369.03

ДЕРЖАВНЕ СТРАХУВАННЯ МАЙНА В СІЛЬСЬКИХ РАЙОНАХ УСРР У ПЕРІОД НЕПУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Латишева О. В.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Сімферополь, Україна

У статті дається аналіз історико-правових особливостей впровадження та здійснення майнового страхування в українському селі та з'ясування пріоритетів. Особлива увага приділяється кількості укладених страхувань, грошових надходжень від стягнення премій, а також виявленню соціально-економічної ефективності окладного страхування для сільського господарства.

Ключові слова: державні форми страхування, страхування міське або сільське, об'єкт страхування, види страхування.

Актуальність дослідження охоплює всі аспекти здійснення державного страхування майна в сільських районах УСРР 1921-1927 рр. Проголошення у березні 1921 р. нової економічної політики означало відродження кооперації, приватнопідприємницької діяльності різних соціально-економічних груп населення в містах і селах, співіснування приватних, державних, колективних, акціонерних господарських об'єднань, тобто поживило економічну активність людей, відтак і майнові відносини. Виникла нагальна потреба захисту майнових прав, а також відшкодування збитків від стихійного лиха чи інших факторів.

Науковим завданням цієї розвідки є дослідження історичних та правових особливостей впровадження та здійснення майнового страхування в українському селі, з'ясування пріоритетів, беручи до уваги кількість укладених страхувань, грошових надходжень від стягнення премій, а також виявлення соціально-економічної ефективності окладного страхування для сільського господарства.

В літературі з історії та теорії страхування, яка виходила до 1917 р. та протягом 20-х рр., використовувалися спеціальні терміни, з'явилися навіть словники спеціальних термінів [1; 2]. У них постає фахова термінологія, здійснено класифікацію видів страхування. Зокрема, класифікація видів страхування залежала від об'єкту страхування (особисте, майнове), від терміну та технічних розрахунків (довготермінове, елементарне), від мети (підприємницьке, громадське) [2, с. 20]. Фактично існували різні види страхування: авіаційне, автомобільне, гарантійне, колективне, групове, життє, кооперативне, державне, майнове, окладне, від градобиття посівів, від нещасних випадків, від вогню тощо. Конкретні види страхування мали майнову складову, а деякі (державне, кооперативне, громадське) можна було б віднести до організаційних форм. Страхування означало один із видів громадської взаємодопомоги, що ставило за мету повернення збитків або їх попереднє унеможливлення. Цікавим є тлумачення державної форми страхування, яке могло бути добровільним або у вигляді «публічно-правової повинності» [2, с. 104]. Страхування міське або сільське, яке також зустрічається в літературі 20-х рр., має передусім адміністративно-територіальну ознаку, а не функціональну суть. Декрет РНК РСФРР «Про державне майнове страхування» від 6 жовтня 1921 р. зобов'язував органи влади «...організувати в усіх місцевостях РСФРР, як сільських, так і міських, державне майнове

страхування приватних господарств від наступного стихійного лиха: пожеж, загибелі худоби, градобиття рослинних культур, а також аварій на шляхах водного та сухопутного транспорту» [3]. Отже, село та місто постають лише територією, на якій відбувається або здійснюється державне майнове страхування, тому варто уникати використання терміну «сільське» чи «міське» страхування, позаяк ніхто їх не страхував. Страхування майнове – це передусім страхування збитків від наслідків стихії та соціальних дій певних осіб (страхування цивільної відповідальності) за завдані збитки громадянам. Залежно від характеру стихійного лиха та завданих збитків страхування майнове поділяється на конкретні види (вогню, градобиття, смерті худоби тощо).

В декреті 6 жовтня 1921 р. та 25 листопада 1921 р., що мав безпосереднє відношення до України [4], відхилено державне добровільне та обов'язкове страхування, які слід віднести до принципів державного майнового страхування, а їх здійснення відбувалося у формі окладного та неокладного страхування, тобто належної оцінки майна об'єкту страхування. Для вивчення майнового страхування в сільських районах, крім суто прикладних термінів, важливо з'ясувати спільні і відмінні ознаки зазначених принципів та форм страхування. Невідкладне страхування – один із видів обов'язкового страхування державного майна, переданого в оренду юридичним та фізичним особам, яке оформлялося в індивідуальному порядку згідно договору між державою та приватною особою. Окладне страхування також належало до обов'язкового, яке охоплювало майно певного виду (будівлі, худобу) та укладалося без попередньої заяви. Термін дії окладного страхування відповідав господарському року, тобто від 1 жовтня до 30 вересня. Воно охоплювало в сільському господарстві будівлі від вогню, сільськогосподарських тварин від смерті, культур від градобиття.

Декрет 6 жовтня 1921 р. передбачив функціональну послідовність впровадження державного страхування майна: спочатку добровільного, а згодом обов'язкового. Страхові операції в Україні фактично розпочалися з березня 1922 р., але спорадично. Для системного здійснення майнового страхування була створена комісія, членами якої були відомі теоретики страхової справи. Вони обговорили тарифи, норми, правила страхування в селах Київської губернії, а також строки проведення. Пропонувався календарний рік, але домовились впровадити окладне обов'язкове страхування з 1 липня 1922 р., тобто реєстрацію об'єктів, тарифікацію, умови стягнення премії, платежів [5]. 2 вересня 1922 р. відбулося спільне засідання Укрдержстраху та Держстраху РСФРР, на якому обговорювали питання про «окладне сільське страхування». Вирішили розпочати його реалізацію з 1 липня в сільських районах Полтавської, Київської, Харківської та Чернігівської губерній, а повернення страхових платежів з 1 листопада [6]. Страхування сільських будівель пропонувалося з 1 жовтня на один рік в Кременчуцькій, Волинській, Подільській, Катеринославській губерніях, худоби від загибелі впроваджувалося з 1 жовтня в Полтавській, Харківській, Катеринославській, Чернігівській губерніях, а загалом окладне обов'язкове страхування худоби в Україні мали розпочати з 1 листопада 1922 р. Здійснення страхування від градобиття культур переносилося з 1 березня 1923 р. Укрдержстрах на своєму засіданні 17 серпня 1922 р. пропонував іншу формулу страхування худоби від загибелі, поділивши райони на два пояси: для першого (Харківська, Полтавська, Чернігівська, Київська, Катеринославська) впроваджувалося обов'язкове страхування з 1 жовтня, для другого (Волинська, Запорізька, Миколаївська, Донецька, Кременчуцька) добровільне.

Для перших п'яти губерній, на території яких діяло обов'язкове страхування, середня норма забезпечення двору була єдиною – 6000 рублів при тарифові 2,5% [7, с. 52-54]. Єдина окладна норма, тобто страхова сума оцінки майна, спочатку стосувалася усіх будівель селянського двору, незалежно від їх кількості та якості, оскільки органи держстраху не мали вичерпної інформації про економічний розвиток кожної з губерній, про платоспроможність селянських господарств. Єдині норми і єдині тарифи не сприяли успішному проведенню страхування, адже господарства вирізнялися за майновим статусом. Врахувавши досвід роботи перших місяців державного майнового страхування в Україні, а також частоту пожеж, економічний стан районів, місцеві контори держстраху почали здійснювати диференціацію тарифів та норм страхового забезпечення. Так, на черговий рік окладного обов'язкового страхування (з 1 жовтня 1922 р. по 30 вересня 1923 р.), було встановлено норми страхової оцінки в межах від 10 до 40 тис. рублів за об'єкт страхування при тарифові від одного до 1 рубля 75 копійок з 100 рублів страхової суми оцінки майна [7, с. 54]. Середня норма забезпечення двору визначалася Укрдержстрахом, а норми оцінки будівель місцевими органами, які запроваджувалися губвиконкомами.

Початковий період майнового страхування, який припав на першу половину 1922 р., виявився експериментальним для становлення радянської системи майнового страхування в сільських районах України. За березень-червень було зареєстровано 422 страхування на суму понад 40 млн рублів [8].

Для розуміння системи обов'язкового страхування майна сільського населення в Україні важливо виділити та з'ясувати специфіку її складових частин, тобто окремих видів їх сприйняття нанесенням. Кожен з них був зрозумілим для селян, адже справа стосувалася їхнього майна. Страхування житлових та господарських будівель селянського двору належало до пріоритетних видів майнового страхування. 23 січня 1922 р. РНК УСРР скасував всеукраїнську та губерніяльні протипожежні комісії, передавши їх функції пожежним відділам при губвиконкомах [9]. На переконання фахівців пожежна та страхова справа мали спільний об'єкт – пожежу та єдину мету – боротьбу з ними, відтак страхування від вогню складалося із трьох видів: превентивного (попередження пожежі), репресивного (вогнегасіння), відшкодування на відновлення будівель [10].

Показником сприйняття населенням ідеї та умов страхування будівель від вогню є кількість страхових випадків, особливо для 1922/23 р., коли інфляція була захмарною, тому загальна сума страхових платежів і премій у цьому виді майнового страхування лише засвідчувала пріоритетність добровільного чи обов'язкового принципу. Так, на Полтавщині до 1 серпня було 835, до 1 вересня – 1005 страхових угод, а сума премій за обов'язкове страхування перевищувала добровільне у 8 разів [11]. Протягом березня 1922-травня 1923 р. діяльність Укрдержстраху стосовно страхування майна сільського господарства «... мала фіскальний характер, що виявився у нагромадженні великої суми (понад 80 трильйонів, але в абсолютно мізерному поверненні селянству за збитки від вогню і смертності худоби (429 млрд руб.) і мізерній участі у попереджувальних заходах (усього 100 млрд)» [12]. Підкреслювався надзвичайно малий відсоток звернення селян до органів держстраху стосовно повернення збитків від вогню: 235 млрд при 19 трил. премії [12]. Селянство сприймало обов'язкове страхування як черговий податок.

Для селян, які страхували нерухомість, видавали «Бібліотеку сільського страховика», тобто доступно пояснювали техніку страхування, зміст окремих термінів. Селяни дуже переймалися оцінкою їхніх будівель, тобто встановленням страхової суми – межі відшкодування втрати майна. Якщо страхова оцінка будинку становила 5000 рублів, то селянин міг застрахувати на 1000, 2000 рублів, але не більше оцінки. Для визначення суми страхового відшкодування користувалися такою формулою: вартість реальних збитків множили на застраховану суму та ділили на суму страхової оцінки [2, с. 8-9]. Враховувалася вартість збитків, але не вона поверталася господареві, а перерахована у такий спосіб сума, що також зменшувало зацікавлення селян. Державні страхові організації, які діяли на засадах розрахунку, прагнули максимального вилучення коштів із страхових операцій, тому вимогливо ставилися до страхових премій. Формування страхової премії також мало свою формулу: з кожної сотні загальної страхової суми стягували тариф, тому її ще називали тарифом премії. Якщо сума оцінки становила 100000 рублів, то річна премія при тарифові 1,5 рублів становила $(100 \times 1,5) = 150$ рублів.

В окладному страхуванні майна сільського населення, крім тарифу, важливе значення мала страхова сума, тобто *норма страхової оцінки*, її максимальна межа. Усі операції страхування у 1922/23 р. оцінювалися у грошових знаках 1923 р., коли курс рубля знецінився, але з 1 червня Держстрах встановив повернення страхових відшкодувань у золотих рублях, а норми і тарифи на 1923/24 р. були закладені в червоних рублях – «червінцях» [4, с. 16]. Страхові суми дорівнювали приблизно довоєнним показникам, а тарифи були дещо меншими. У 1922/23 р. тариф становив 1,25 рубля, у 1923/24 р. – 79 коп. За 1922 р. було отримано премії від селян понад 2 млн золотих рублів на окладному обов'язковому страхуванні, а добровільного від вогню 1,5 млн рублів [4, с. 16]. Органам держстраху вдавалося тоді отримати 80% суми нарахованого окладного страхування [4, с. 19], що загалом свідчило про фіскальний характер їхньої роботи, тому що в умовах посухи та голоду 1921-1922 рр. платоспроможність сільського населення була низькою. За даними Держстраху, органи якого протягом січня – вересня 1922 р. проводили страхові операції, добровільне страхування від вогню дало 62%, а окладне обов'язкове 38% страхових зборів, а питома вага надходжень саме від вогню сягнула 85% усієї суми страхових зборів [13]. Збір премій у 1923/24 р. порівняно з 1922/23 р. збільшився у 2 рази, а з 11,2 млн рублів премій за 1923/24 р. в сільських районах частка України становила 13%, РСФРР 84,8% [14, с. 38-41]. Завдання по отриманню премій були перевиконані Харківським (у 3 рази), Чернігівський (107,2%) губстрахами, а решта досягла такого рівня виконання: операційний відділ Укрдержстраху 48,9%, Донецький 76,4%, Катеринославський 65,3%, Київський 53%, Одеський 84,2%, Волинський 77,9%, Подільський губстрах 49,6% планового завдання [22]. Держстрах створив спеціальний фонд стимулювання працівників за виконання страхових операцій: від 0,25 до 0,50 ставки за успішне страхування від вогню та отримання страхових премій від населення [14, с. 40]. Державні органи страхування розвивали добровільне та обов'язкове страхування, хоча перше додавало більше авторитету радянській системі влади, а друге – більше коштів, *нагадуючи селянам звичайне оподаткування майна*. 7 липня 1924 р. голова Держстраху СРСР Єфремов Д. надіслав Укрдержстраху та конторам циркуляр «Про спрощене добровільне страхування від вогню домашнього майна» та відповідну «Інструкцію», які стосувалися робітників та службовців, що перебували на обліку соціального забезпечення, а також членів добровільних пожежних команд [15], тому селяни не підлягали

безпосередньому страхуванню за цими умовами, якщо члени селянського двору не були службовцями. Держстрах отримав від страхових операцій в Україні від обов'язкового та добровільного страхування майна від вогню 6,4 млн рублів у 1924/25 р., а за три кампанії його надходження збільшилися у 8 раз [16].

Офіційна відомча статистика страхових операцій, опублікована і архівна, дозволяє розкрити їх динаміку, співставляючи навіть міжреспубліканські дані. Так, 1 жовтня 1923 – по 1 вересня 1924 р. в СРСР було застраховано від вогню 17,7 млн дворів, з них в РСФРР 74,8%, в УСРР 23,3%, в БСРР 1,9%, а страхова сума становила 1,7 млрд рублів, з якої на Росію припадало 71,8%, Україну 26%, Білорусію 2,2% [17, с. 33]. Пожежні збитки розподілялися так: із 47760 пожеж на РСФРР припадало 83,1%, на УСРР 14,6%, БСРР 2,3%; із 103437 – згорівших дворів на Росію припало 84,6%, на Україну 9,5%, на Білорусію 5,9%, а сума матеріального збитку становила 3,9 млн рублів, з них в УСРР 10,2%, БСРР 3,8%, решта 86% в РСФРР [17, с. 33]. Загальна сума зібраної премії становила 5,6 млн рублів, яка розподілялася головним чином між РСФРР - 72,5% та УСРР 25,6%, решта припадало на Білорусію та Закавказзя [17, с. 40]. Загальна сума збитків від пожеж становила 7,3 млн рублів, з них на сільське окладне страхування – 4,8 млн рублів [17, с. 41].

Страхові операції від втрат, зумовлених пожежами, враховуючи низьку платоспроможність сільського населення, завершувалися з великими «недоїмками», тобто непогашеними страховими преміями та іншими платежами. Вони накопичувалися в умовах нестабільної грошової системи, інфляції, байдужого ставлення населення до страхування. Недоїмка 1924/25 р. була зумовлена недорідним 1924 р., який негативно вплинув на економіку селянських господарств. Станом на 1 жовтня 1925 р. недоїмка становила по всіх видах страхування майна сільського населення 3,7 млн рублів. Протягом 1924/25 р. в селах України відбулося 17034 пожежі, від яких постраждало 24 тис. дворів, тобто значно більше порівняно з попереднім роком, а виплата так званої страхової винагороди селянам за втрати будівель та майна від вогню становили 2,3 млн рублів [18]. Збитковість страхування, якщо взяти суму зібраної премії страхування майна від вогню, сягнула 71,2% в сільському секторі УСРР, а суму нарахованої премії, то 53,3% [19]. Необхідно зазначити, що збір премії по обов'язковому неокладному страхуванню на селі становив в Україні 2,8 млн, добровільному 3,6 млн, додатковому до окладного страхування майна селян 204 тис. рублів, а порівняно з 1923/24 р. зростання премії збільшилося у 2 рази. Додаткове окладне страхування, яке мало ознаки податку, незважаючи на 90 тис. страхових випадків, дало пересічно 2,2 рублі на одне страхування. Операції державного страхування на селі 1924/25 р. враховуючи усі види, особливо обов'язкове неокладне та добровільне, було визнано незадовільним. Порушення вимог та інструкцій, на переконання органів влади, викликало «невдоволення та скарги селян», для яких страхові платежі були додатковим податком. Союзний уряд, сприймаючи страхування майна сільського населення як фінансово-господарську кампанію по вилученню коштів, дозволив з 21 вересня 1927 р. окрвиконкомам збір страхових платежів, розробляючи плани обов'язкового окладного страхування [20, с. 4].

Надходження страхових платежів протягом 1924–1927 рр. суттєво зросли: по обов'язковому окладному страхуванню у 1924/25 р. вони досягли 42,5 млн, у 1925/26 р. 66,2 млн, у 1926/27 р. 83,1 млн рублів; по добровільному та неокладному страхуванню – 51,2 млн у 1924/25 р., 66,2 млн у 1925/26 р., 83 млн рублів у 1926/27 р. [20, с. 3]. Так, у січні 1926 р.

Держстрах СРСР отримав 36 млн рублів страхових платежів від початку «операційного року» з окладного обов'язкового страхування, з них від вогню біля 10 млн рублів [21]. У 1925/26 р. Держстрах отримав страхових премій на суму 63 млн рублів, з них від страхування майна на випадок пожежі 47,5 млн рублів [22], тобто дві третини. Планові завдання по надходженню премій були перевиконані в РСФРР, які становили 116,3%, а в УСРР 92,5%. «Важко пояснити, чим викликана та різка відмінність у досягненні цих двох найбільш великих частин нашого Союзу. Можливо, що давно сформовані контори РСФРР з уже зміцненою організацією досягають більш повного охоплення страхового поля, ніж на Україні, де дрібні окружні контори не в змозі широко поставити аквізиторську роботу з добровільного страхування. Можливо також, що в Україні зазвичай впливають історичні та побутові умови, гальмуючи розвиток в особливості додаткового страхування від вогню» [22]. Селянські господарства України вирізнялися не лише загальною чисельністю від РСФРР, а також соціально-побутовим та економічним укладом життя, типом житла, відтак і ставленням до страхових операцій.

Чергова кампанія окладного страхування майна сільського населення, яка відбувалася в умовах стабільного 1926/27 господарського року, була своєрідним підсумком п'ятирічного функціонування радянської системи державного страхування. «Стосовно обов'язкових окладних видів страхування, – зазначалося в статті двотижневика Держстраху, – особливо в сільських місцевостях, за минуле п'ятиріччя ми маємо найбільші досягнення і є усі підстави говорити, що найбільш суттєві справи по організації страхової охорони господарських одиниць Держстрахом завершені з успіхом. На теперішній час обов'язковим окладним страхуванням охоплена основна база селянського господарства – будівлі, велика рогата худоба, коні та посіви» [23, с. 3]. Тарифні ставки на страхування будівель за 1924–1927 рр. пересічно становили 76–80 коп. на 100 рублів страхової суми [23, с. 10], тобто селянин українського Полісся, де будівлі були переважно з дерева, був зацікавлений в отриманні компенсації на випадок збитків від вогню, а глинобитні хати Полтавщини не викликали особливих зацікавлень їхніх власників щодо страхування, позаяк відшкодування було мізерним. Селянам маломіщним надавали пільги – 10% від суми страхових платежів по всіх видах окладного страхування. У 1926/27 р. сталося 22700 пожеж, від яких постраждало 32882 двори, які отримали 2,9 млн рублів страхової винагороди [23, с. 12]. На одну пожежу припадало в УСРР 1,45 двора.

Страхування сільськогосподарських тварин та культур від витрат – загибелі та вимерзання поступово знаходило поширення в українському селі. «Завершивши організаційні роботи по впровадженню вогневого страхування, – підкреслював В. Богословський, – Укрдержстрах приступив до організації страхування тварин від загибелі та посівів від градопобиття, розраховані для тих самих сільських місцевостей та спрямовані на поліпшення тваринництва і землеробства і на підтримання загального добробуту населення» [7, с. 55]. Голова Укрдержстраху вважав згадані види страхування обов'язковими, а не добровільними, навіть допускав можливість додаткового страхування (дострахування) понад встановлені окладні норми. Обов'язкове страхування тварин від падежу в Україні розпочалося з 1 жовтня 1922 р. у Харківській, Київській, Чернігівській, Полтавській, Катеринославській губерніях з нормою страхового забезпечення 4000 рублів за голову рогатої худоби з тарифом 6% річних [7, с. 55]. Страхування посівів мали впровадити з 1 березня 1923 р., здійснивши низку статистично-організаційних робіт. Селяни мало зверталися до органів страхування за підтримкою у 1922/23 р., навіть в умовах голоду та масової загибелі худоби у південних посушливих губер-

ніях. Сума відшкодувань за березень 1922 р. – травень 1923 р., яку селяни просили в органах держстраху УСРР за втрачену застраховану худобу, становила 247 млрд, а премії страхових установ по цій статті сягнули 11 трлн. рублів [24]. Впровадження цих видів сільського страхування затримувалося через відсутність належної кількості агентів та аквізиторів, а також відомчої статистики про стан поголів'я худоби в УСРР. Укрдержстрах на засіданні правління 28 серпня 1922 р. встановив норму страхової суми 3000 рублів за голову рогатої худоби та 6% тарифу, а також постановив розпочати її страхування в УСРР з 1 листопада [25], тобто поширити на решту (крім 5-ти) губерній. Питома вага страхових операцій по страхуванню худоби становила у 1922 р. 2,8%, а від градопобиття посівів зернових культур 4,7% суми страхових зборів в системі державного страхування країни [13].

Падіж худоби у 1923/24 р. становив в Україні 2,4% до її загальної кількості в сільському господарстві, а у 1924/25 р. 3,2%, особливо в Харківській, Катеринославській та Одеській губерніях [26, с. 90-129]. Протягом 1925/26 р. загибель худоби коливалася в межах 2-3%, але у південних районах вона була найвищою. Реєстрацію здійснювали ветеринари та місцеві агрономи, займаючись подвірним опитуванням, але селяни переховували корів та коней від них, уникаючи їх обов'язкового страхування. Траплялися випадки відмов у виплаті страхового відшкодування за фактом відсутності худоби, а вони в Україні становили 5,8% страхових випадків. Основна кількість актів про загибель худоби та заяв про видачу страховки припадало на перші два дні (60-70%). Пересічно падіж худоби в округах (волів, корів, молодняка) коливався в межах 3% [26, с. 127]. У зв'язку з недородом 1924 р. страхування здійснювалося за рішенням місцевих органів виконавчої влади, а тариф у 1923/24 р. був 5%, у 1924/25 р. 2,5% [27]. Страхова норма за коня коливалася від 40 до 60 рублів при штрафіві 6% [27].

Держава, впроваджуючи обов'язкове окладне страхування, дбала про максимальне вилучення страхових внесків населення, тобто премії, яка навіть у голодному 1922/23 р. становила 614 тис. від страхування худоби та понад 1 млн рублів від страхування посівів [28]. Так, за страхування посівів від градопобиття було зібрано 43,8 млн, а виплачено 21,8 млн рублів грошовими знаками зразка 1923 р., тобто більшу половину страхового окладу державні органи залишали на власні потреби. Нарахована та реалізована страхова сума вирізнялися. Органи страхування у 1923 р. стягнули 69,1% нарахованої суми страхового окладу за посіви та 81,7% від страхування худоби [29]. Тарифи мали тенденцію до зменшення: у 1922/23 р. з 2,5% за страхування десятини посіву і 6: худоби до 2,1% та 5% відповідно у 1923/24 р. [29] Страхова норма, тобто оцінка об'єкту страхування, була 1924 р. такою: вола та корови 21 рубель, молодняка 17 рублів у червонцях [30]. На 1 серпня 1924 р. було виявлено 59435 випадків падежу худоби, за які виплачено 933 тис. рублів, а протягом квітня – липня в Україні було пошкоджено 426864 десятини зернового клину, відтак збитки становили 3 млн рублів [31]. Обов'язкове страхування 1924/25 р. відбувалося з певними колізіями адміністративно-політичного характеру. Плани страхування були побудовані на принципові добровільного страхування худоби та посівних площ, які 9 липня узгодила Страхова рада НКФ, 8 вересня затвердила Укрекономрада, а 11 вересня ухвали РНК УСРР. Враховувалися наслідки недороду, відтак і байдуже ставлення селянства до страхування. 16 вересня 1924 р. Рада Праці та Оборони встановила загальний план здійснення окладного страхування для СРСР, згідно якого в містах йому підлягали будівлі, велика рогата худоба та коні, а в сільських районах обов'язковість стосувалася лише страхування будівель від вогню, а худоби та посівів за рі-

шеннями окрвиконкомів. ВУЦВК призупинив дію постанови РПО на Україні, але її знову продовжили. У грудні 1924 р. ухвалили рішення про здійснення окладного обов'язкового страхування худоби та посівів, але за постановами окрвиконкомів [32].

Помісячний збір страхової суми, починаючи з жовтня 1924 р., неухильно зростає: у жовтні 1924 р. було зібрано 11 тис., у листопаді 14 тис., у грудні 169 тис. рублів, то у січні 1925 р. лише за страхування худоби 160 тис., коней 171 тис., посівів 193 тис. рублів, за лютий – великої рогатої худоби 224 тис., коней 134 тис., посівів 380 тис. рублів страхових платежів населення [33]. Спад спостерігався у березні 1925 р., коли за страхування худоби стягнули 221 тис., коней 160 тис., посівів 177 тис. рублів, тобто менше від попереднього місяця. На 1 січня 1925 р. було нараховано 1,5 млн за страхування худоби, зібрано лише 0,7 млн рублів, за посіви нараховано 1,8 млн, а надійшло також 0,7 млн рублів [34]. Виконання плану окладного страхування худоби становило у травні 1925 р. 47,9%, коней 65,2%, посівів 49,9% страхової суми [34]. У 1924 р. від градопобиття постраждали сільськогосподарські угіддя. Лише на Київщині градом було завдано збитків у 490 населених пунктах на площі 1,9 млн десятин, що становило 3,8% зареєстрованої страхоагентами площі [35, с. 59-60]. Селянським дворам виплатили, а таких виявилось 68128 господарств, 668 тис. рублів [35, с. 59-60]. У 1925 р. на селянське господарство припадало платежів по страхуванню худоби – 23 копійки, посівів – 54, але найбільшій групі звільнялися від платежів, тому 72% сплачували 1 руб. 65 коп., 20% – 2 руб. 34 коп., а ще 8%, які виявилися добре забезпечені землею та худобою, платили від 3 до 6 рублів на рік страховки [35, с. 60]. Саме з них примусово стягувалися страхові збори, а всі платежі по обов'язковому окладному страхуванню становили 10,2% суми сільгосподатку [19, с. 6].

Опублікований у 1926 р. фінансовий звіт про діяльність Держстраху розкриває співвідношення сум страхових зборів за страхування майна. Так, у 1924/25 р. було зібрано 1,4 млн страхових надходжень за страхування культур від граду, 1,2 млн худоби, 610 тис. рублів від страхування коней, а разом 3,2 млн із 6,5 млн рублів загального страхового збору [19, с. 6]. За іншими даними, якими володів Укрдержстрах, страхування від граду дало у 1923/24 р. 2,9 млн, у 1924/25 р. – 1,3 млн рублів [19, с. 9]. Окладне обов'язкове страхування не покривало справжніх збитків, тому страхові організації сподівалися на масове добровільне страхування. Обов'язкове і додаткове страхування від граду дозволило зібрати 40 тис., а добровільне 81 тис. рублів [36, с. 39-54]. Збір премій від страхування худоби збільшився у 2,5 рази, але окладне обов'язкове страхування покривало лише половину збитків від падежу тварин.

29 серпня 1925 р. з'явилися нові правила державного обов'язкового і додаткового страхування худоби від загибелі, які затвердив Наркомфін [36, с. 50]. Вони вирізнялися від правил 5 червня 1922 р. появою норми дострахування худоби у формі додаткового добровільного страхування. Детально були виписані умови реєстрації, збір страхової премії та ліквідації страхових випадків. Наприклад, за тварин придбаних протягом жовтня-січня страхова премія стягувалася за рік, у лютому-травні за півроку, у червні-серпні за третину року, а якщо у вересні, то премія взагалі не бралася [37]. Правилами передбачалася сума страхової винагороди у випадку забиття худоби на м'ясо (60% страхової суми), термін видачі страховки (протягом місяця) та її давності, відмова у виплаті винагороди, якщо селянин приховав загальну кількість худоби в господарстві. Підкреслювалося, що протягом перших 15 днів від підписання страхового акту Держстрах не сплачував страхової винагороди. Якщо худобину передали до

іншого господарства, то її новий господар мав перестрахувати її додатково. Пропонувалося переказувати суму премій через пошту.

Укрдержстрах склав кошторис витрат на 1925/26 р., сподіваючись отримати премії від обов'язкового окладного страхування посівних площ від граду – 1,3 млн, добровільного 100 тис., корів – 1,4 млн, коней – 2,7 млн рублів, хоча витрати правління становили 3,9 млн рублів [37]. У 1925-1926 р. планували одержати премії в УСРР від додаткового страхування сільгоспкультур на 200 тис. рублів, надійшло 43%, добровільного страхування також на 200 тис., а реалізовано 36,4% [38]. Планували отримати премії від страхування рогатої худоби 315 тис., коней 340 тис., стягнувши понад план [38]. У 1926/27 р. в Україні було фактично нараховано платежів за страхування великої рогатої худоби 2,9 млн, коней 3,9 млн, сільгоспкультур 4,4 млн рублів [20, с. 9]. В Україні протягом операційного року загинуло 119 тис. голів волів та корів, за яких селяни отримали тоді страхову винагороду 2,5 млн рублів, 102537 коней, власникам яких було виплачено понад 3 млн рублів страховки [20, с. 11]. Від градопобиття постраждало тоді 669,2 тис. десятин посівів, за які було видано 6,5 млн рублів страхової компенсації. Добровільним страхуванням, якщо брати за показник число застрахованих об'єктів, у 1924/25 р. було охоплено 4,4%, у 1925/26 р. 6,6%, у 1926/27 р. 8,1% стосовно об'єктові обов'язкового окладного страхування [20, с. 16]. Страхування сільгосптварин та сільгоспкультур, судячи з динаміки надходження суми премій, мало виразні ознаки податку, особливо їх вилучення у заможних груп селянства. В 1924/25 р. сума отриманих премій від страхування великої рогатої худоби становила 576,4 тис., у 1925/26 р. 957 тис., у 1926/27 р. 1,7 млн. рублів, коней 743,3 тис. у 1924/25 р., 2,1 млн у 1925/26 р., 2,3 млн у 1926/27 р., а сільгоспкультур 520,2 тис. у 1924/25 р., 643,2 тис. у 1925/26 р. та 1,2 млн рублів у 1926/27 р. [20, с. 17]. Це були суми премій, які отримали за добровільне страхування, а в Україні за 1924-1927 рр. вдалося стягнути 751 тис. рублів, з них від страхування рогатої худоби 225 тис., коней 386 тис., сільгоспкультур 140 тис. [20, с. 17]. Наприкінці непу виникло питання про страхування сільгоспкультур не лише від граду, а також від стихії (посухи, вимерзання, вимоку, шкідників), тобто від фактичного недороду. Органи державного страхування планували розпочати цей вид страхування у 1927/28 р. Базовий принцип Держстраху про збереження страхової відповідальності на рівні однієї третини вартості застрахованого майна вважався величиною сталою, яку пропонувалося зберегти [23, с. 4].

Підсумовуючи аналіз становлення та розвитку основних видів окладного обов'язкового і добровільного страхування майна селянських господарств в УСРР 1921-1927 рр., варто зазначити адміністративно-примусовий метод їх впровадження, починаючи з другої половини 1922 р., а з іншого боку – принцип комерційно-фінансового розрахунку функціонування системи державного страхування, яка мала ознаки своєрідного сільгоспподатку, особливо в царині обов'язкового окладного страхування. Доказом цьому є суми премій та страхових платежів селянських господарств, хоча в розрахунку на конкретне господарство вони вирізнялися, позаяк в українському селі існувала відносна майнова нерівність. Маломіцним селянським господарствам, які не мали продуктивної та робочої худоби, нічого було страхувати, хоча вони мали «класові пільги». Умови, штрафи, правила страхування, а також принципи страхової оцінки майна, не викликали матеріального зацікавлення селян. Якщо норми страхування великої рогатої худоби в Україні на середину 20-х рр. коливалися в межах 17-19 рублів за голову [39], а ринкова вартість коня сягала 164, корови – 92, вола – 263 рублі [40], то страхова

винагорода за їхню втрату була малою моральною втіхою для селянина-власника. Протягом 1921–1927 рр. організаційно та функціонально оформилася радянська система державного страхування майнових відносин в українському селі, внутрішні важелі якої постійно удосконалювалися. Вона виконувала фіскальну функцію через примусове страхування будівель, худоби, культур, а до пріоритетів самої страхової справи належало страхування селянської нерухомості від вогню, яке приносило значні кошти для Укрдержстраху та Держстраху СРСР.

Перелік літератури

1. Словарь страховых терминов / [под ред. С. А. Рыбникова и В. С. Гохмана]. – М.: Изд-во ГПГС, 1925. – 145 с.
2. Розеноер С. М. Страховой справочник (огневое, транспортное и личное страхование) / С. М. Розеноер. – М.: Финансовое изд-во НКФ СССР, 1925. – 154 с.
3. Декрет СНК «О государственном имущественном страховании» // Вестник государственного страхования. – 1922. – №1. – С. 40–41.
4. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Спр. 510. – Арк. 63.
5. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 10.
6. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Спр. 155. – Арк. 38.
7. Богословский В. Государственное страхование на Украине // Финансовый вестник. – 1922. – №9. – С. 50–56.
8. На Украине // Вестник государственного страхования. – 1922. – №1. – С. 38–39.
9. ЗУ України. – 1922. – № 3. – Арт. 48.
10. Богословский В. О связи пожарного и страхового дела / В. Богословский // Вестник государственного страхования. – 1922. – №10. – С. 12–13.
11. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 3.
12. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Спр. 20. – Спр. 53. – Арк. 18.
13. Операции Главного Правления Государственного Страхования // Вестник государственного страхования. – 1922. – № 11–12. – С. 31.
14. Операции Госстраха за 1923–24 операционный год // Вестник государственного страхования. – 1924. – № 21. – С. 38–41.
15. О выплате ответственным работникам местных органов Госстраха особого вознаграждения за успешное выполнение операционных заданий в 1923–24 году // Вестник государственного страхования. – 1924. – №42. – С. 42–43.
16. Об упрощенном добровольном страховании от огня домашнего имущества // Вестник государственного страхования. – 1924. – №42. – С. 48–49.
17. Обзоры и отчеты. Государственное страхование от огня с 1 октября 1923 г. По 1 сентября 1924 г. // Вестник государственного страхования. – 1924. – №20.
18. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 24.
19. Финансовые итоги 1924–1925 операционного года... – С. 21.
20. Обзор деятельности Госстраха за 1926/27 операционный год. – М., 1928. – С. 1–17.
21. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 7.
22. Ведомость со сведениями по СССР о заданиях и о поступлении премии по всем видам добровольного страхования за 1925/26 операционный год // Вестник государственного страхования. – 1926. – №23–24. – С. 100–101.
23. Наши очередные задачи (К началу 1926–27 операционного года) // Вестник государственного страхования. – 1926. – №19–20. – С. 1–15.
24. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 21.
25. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 33.
26. Косминский П. Экспедиционное обследование смертности животных на Украине / П. Косминский // Материалы по страхованию сельско-хозяйственных животных. – М., 1927. – С. 90–129.
27. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 22.
28. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 510. – Арк. 19.
29. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 510. – Арк. 16–17.
30. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 510. – Арк. 27.

31. Операционная деятельность Укргосстраха // Финансовый Бюллетень. – 1924. – №42. – С. 10-11.
32. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Стр. 12383. – Арк. 12.
33. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Стр. 12383. – Арк. 97.
34. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 1. – Стр. 12383. – Арк. 100.
35. Нордгейм Г. Об обязательном страховании скота и посевов в Киевской губернии // Вестник государственного страхования. – 1924. – № 23. – С. 59-60.
36. Очан М. Новые правила государственного обязательного окладного и дополнительного страхования животных от смерти / М. Очан // Вестник государственного страхования. – 1925. – № 23-24. – С. 49-54.
37. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 2. – Стр. 2. – Арк. 20.
38. Ведомость со сведениями по СССР о зданиях и поступлении премии... – С. 100.
39. ЦДАВО України. – Ф. 400. – Оп. 2. – Стр. 2. – Арк. 7.
40. Рух цін на Україні в 1926 р. Серія XII. Випуск 5. Статистика України. № 129. – X., 1928. – С. 120.

Латишева Е. В. Государственное страхование в сельских районах УССР в период НЭПа: историко-правовой аспект / Е. В. Латишева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2009. – Т. 22 (61), № 2. – С. 39-49.

В статье анализируются историко-правовые особенности внедрения и осуществления имущественного страхования в украинском селе и определяются приоритеты. Особое внимание уделяется количеству заключенных страховок, денежных поступлений от взыскиваемых премий, а также определению социально-экономической эффективности окладного страхования для сельского хозяйства.

Ключевые слова: государственные формы страхования, городское или сельское страхование, объект страхования, виды страхования.

Latusheva H. State Property Insurance in the Rural Regions of Ukraine in the Period of New Economic Policy: Historical and Legal Aspect / H. Latusheva / Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2009. – Vol. . 22 (61), № 2. – P. 39-49.

In the article, historical and juridical peculiarities of introduction and realization of property insurance in the Ukrainian villages are analysed and priorities are determined. The special attention is given to the amount of the concluded insurance policies, receipts from the exacted , and also to the of socio-economic efficiency of salary sacrifice insurance for agriculture.

Keywords: state forms of insurance, urban or rural insurance, object of insurance, types of insurance.

Надійшла до редакції 03.11.2009 р.